

Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Journal of Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences

e-ISSN: 2667-4785

December / Aralık 2020, 3 (2): 137-154

Harâc ve Emvâl Literatüründe Altın ve Gümüş ile İlgili Rivayetlerin Fikhî Tahlili

Jurisprudence Analysis of Narrations About Gold and Silver in Kharac And Amval Literature

Yusuf Erdem Gezgin

Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assistant Professor, Karamanoğlu Mehmetbey University Faculty of Islamic Sciences
Department of Islamic Law
Karaman, Turkey
yegezgin@kmu.edu.tr
ORCID: orcid.org/0000-0002-0221-8965

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 3 July / Temmuz 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 27 September / Eylül 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 3

Issue / Sayı: 2

Pages / Sayfa: 137-154

Plagiarism/ İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Afyon, 03100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akid>

Harâc ve Emvâl Literatüründe Altın ve Gümüş İle İlgili Rivayetlerin Fıkḥ Tahlili

Öz

Kıymetli iki maden olan altın ve gümüş sünnette ribevî mallar arasında sayılmıştır. Fukahanın çoğunluğu bu iki madeni bütün çeşitleriyle ribevî olarak kabul etmiş ve sarf akdi kuralları kapsamında mübadele edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Fakat bir kısım fakihler bu görüşten farklı düşünmekte ve altınla gümüşün bazı türlerinin ribevî olmadıklarını iddia etmektedirler. Harâc ve emvâl literatürünün dört temel eserinde altın ve gümüş konularının ele alındığı bu makalede ilgili görüş farklılıklarına değinilmemiş; sadece altın ve gümüşün fikhî mahiyetiyle alakalı ihtilafların tarihsel izleri takip edilmiştir. Bu çerçevede çalışmamızda Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l-Harâc*, Yahyâ b. Âdem'in (ö. 203/818) *Kitâbu'l-Harâc*, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-Emvâl* ve İbn Zencûye'nin (ö. 251/865) *Kitâbu'l-Emvâl* adlı eserleri incelenmiştir. Böyle bir araştırmayla, fıkḥ ilminin gelişim süreçleri içerisinde altın ve gümüşün fikhî mahiyetiyle ilgili farklı kanaatlerin ilk dönemdeki izleri sürülmüştür. Zira hicri VIII. asra kadar bu iki madenin ribevî/para olmaları yönünde bir tartışmanın bulunmadığı düşünülmektedir. Bu düşünceyle ilgili objektif bir sonuca ulaşmak amacıyla söz konusu dört temel eser eksenli bir araştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Altın, Gümüş, Harâc, Emvâl.

Jurisprudence Analysis of Narrations About Gold and Silver in Kharac And Amval Literature

Abstract

Gold and silver are two precious metals, which are counted among the ribawi (subject to interest) goods in sunnah. The majority of fukaha accepted these two metals as ribawi and stated with all diversity that it should be exchanged under the consumable contract rules. However, some of the scholars deviated from this view and claimed that some species of gold and silver are not ribawi. In this regard, this article covers the subjects of gold and silver in four essential works of the literature on *kharāj* (taxation) and *amwal* (revenue); *Kitāb al-Kharāj* of Abū Yūsuf (d. 182/798), *Kitāb al-Kharāj* of Yahyā ibn Ādam (d. 203/818), *Kitāb al-Amwal* of Abū 'Ubayd al-Qāsim ibn Sallām (d. 224/838), and *Kitāb al-Amwal* of Ibn Zanjūyah (d. 251/865). Keeping the different opinions out of scope, we focus on historical traces of conflicts related to the nature of gold and silver. In this way, different convictions about fiqh-related nature of gold and silver were traced through the development processes of fiqh science. Because it is thought that there is no argument over ribawi or money nature of these two mines until VIII. Hijri century. Therefore, a survey of these four essential works was conducted in order to achieve an objective conclusion about this issue.

Keywords: Islamic law, Gold, Silver, Kharāj, Amwal.

GİRİŞ

Alışverişlerin takas/trampa yoluyla yapılmaktan vazgeçilip ortak bir mübadele aracına ihtiyaç duyulduğu günden; yani paranın icadından itibaren farklı şeylerin para olarak kullanıldığı bilinmektedir. Paranın mübadele aracı olarak kullanılmaya başlamasından sonra birçok şey para olarak kabul edildiği hâlde altın ve gümüş de para olarak kullanılmıştır. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.) risâlet döneminde de aynen devam etmiştir. Nitekim asr-ı saadette Bizans dinarı (altın) ve Sâsânî dirhemi (gümüş) para olarak kullanılmış; başka bir şeyin

para olarak kullanılmasına gerek duyulmadığı gibi Müslümanlara ait bir para üretimine de ihtiyaç duyulmamıştır.¹ Sonraki dönemlerde ise farklı gerekçeler olmakla birlikte asıl olarak mali ibadetlerin ifasında karşılaşılan problemlerin çözümü için mevcut paraların gramajında değişiklik yapılmak suretiyle -her ne kadar müstakil bir paranın basımı söz konusu olmasa da- para üretimi yapılmıştır.²

Müslümanların iktisat politikalarının incelendiği harâc ve emvâl literatürü, altın ve gümüşün fikhî/hukukî mahiyeti hakkında birtakım verilere ulaşmak için temel tarihi kaynaklar olarak görülebilir. Zira ilgili literatür kapsamında asr-ı saadet ve sonrasındaki ilk dönemde gerçekleştirilen mali işlemlerin kapsam, mahiyet ve gelişim süreçleri beyan edilmektedir. Bu çerçevede çalışmamızda Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l-Harâc*³, Yahyâ b. Âdem'in (ö. 203/818) *Kitâbu'l-Harâc*⁴, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-Emvâl*⁵ ve İbn Zencûye'nin (ö. 251/865) *Kitâbu'l-Emvâl* adlı eserleri⁶ incelenmiştir.⁷

İlk kaynağımız Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l-Harâc*'i olup, eserde malî konular yanında, muâmelât, ceza, idare ve devletler hukuku kapsamına giren çeşitli meseleler de incelenmektedir. Halife Hârûn Reşîd'in talebi üzerine hazırlandığı rivayet edilmekle birlikte kimliği zikredilmeyen bir halifeye yönelik hitapla başlamaktadır. Ebû Yusuf, siyasi otoritenin kendisinden harâc, uşûr, sadaka (zekât), cevâlî gibi vergiler ve diğer hususlarda tatbikatta kendisine yardımcı olacak bir kitap hazırlanmasını istediğine yönelik ifadelerinden, halifenin vergi hukukunu düzenleme arzusu taşıdığı çıkarılabilir.

Araştırmamızda istifade ettiğimiz ikinci kaynak, Yahyâ b. Âdem'in günümüze ulaştığı bilinen tek eseri *Kitâbu'l-Harâc*'idir. Hicri ikinci asırda kamu maliyesinin ehl-i hadis ekolüne ele alınan ilk örneği olduğu söylenebilir. Eser genel olarak fetihler sonrası toprak hukuku, tarımsal yapı, vergi düzeni, devlet gelirleri, kamu harcamaları, zimmîlerin hukukî durumu ve kamu maliyesi konularına ilişkin hadisleri ele almaktadır.

Üçüncü kaynağımız, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbu'l-Emvâl*'idir. *Kitâbu'l-Emvâl*, İslâm malî hukukuna dair olup Ebû Ubeyd'in önemli eserlerindedir. Bilindiği

---

¹ Ahmed Hasen Ahmed Hasenî, *Tatavvuru'n-nükûd fi dav'i's-şer'ati'l-İslâmiyye* (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1988), 68-73.

² Hasenî, *Tatavvuru'n-nükûd fi dav'i's-şer'ati'l-İslâmiyye*, 74-79.

³ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kitâbü'l-Harâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 04 Haziran 2020).

⁴ Eser ve müellif için bk. Cengiz Kallek, "Yahyâ b. Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 05 Haziran 2020).

⁵ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kitâbü'l-Emvâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 04 Haziran 2020).

⁶ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yıldırım, "İbn Zencûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 04 Haziran 2020).

⁷ İlgili eserlerin asıl nüshalarıyla birlikte kimi yerlerde tercümelere de müracaat edilmiştir. Bk. Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-Harâc-Kadı Ebu Yusuf*, çev. Ali Özek (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1973); Kâsım b. Sellâm el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitabü'l-Emvâl*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî Yahyâ b. Âdem, *Kitabu'l-Harâc*, çev. Osman Eskicioğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018).

üzere Hz. Ömer (r.a.) ve halife Ömer b. Abdülazîz dönemlerinde vergi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Eser başta bu iki dönem olmak üzere İslâm'ın ilk iki yüzyılındaki vergi ve arazi hukuku, kısmen de idare ve devletler hukuku uygulamaları hakkında geniş bilgiler içermektedir.

Araştırmamızda yararlandığımız son kaynak ise, İbn Zencûye'nin (ö. 251/865) günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü'l-Emvâl*'dir. Eser büyük oranda hocası Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emvâl*'ine dayanmaktadır. Ebû Ubeyd'in aktardığı hadis ve eserler aynı senetle rivayet edilmiştir. Hocasının fikhî görüşleri, farklı konulardaki yorumları ve naslar hakkındaki beyanları olduğu gibi aktarılmıştır. Ayrıca İbn Zencûye hocasının kitabında bulunmayan konulara yer verdiği gibi, az da olsa hocasına muhalefet ettiği de vakidir. Fakat İbn Zencûye'nin, altın ve gümüşle alakalı değerlendirmelerinde ona muhalefet ettiğine dair herhangi bir veriye ulaşamadık.

Günümüzde harâc ve emvâl literatürüyle ilgili yapılan en kapsamlı çalışma Cengiz Kallek tarafından kaleme alınan *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi : Harâc ve Emvâl Kitapları*⁸ adlı çalışmadır. Eser alanında özgün olmakla beraber, Kallek altın ve gümüş konularını ayrıntılı olarak değerlendirmemiştir. Çalışmamızın ilgili eserden farklı olduğu temel nokta tam olarak burasıdır. Ayrıca altın ve gümüşle ilgili ele alınan çalışmalarda da genel itibarıyla İslam iktisadının temel kaynakları kabul edilen harâc ve emvâl literatürünün bu temel eserlerine atıf yapılamamaktadır. Harâc ve emvâl literatürünün kamu maliye hukukunu ilgilendiriyor olduğu düşüncesi bu hususta etkili olabilir. Fakat klasik kaynaklardan günümüze ışık tutacak verilerin izini sürmüş olmak da oldukça önemlidir. Bu yönüyle makalemizin araştırmacılara alışılmışın dışında bir perspektif sunacağı ifade edilebilir.

Böyle bir araştırmayla amacımız -bu amaç aynı zamanda çalışmanın problem alanını da ifade etmektedir- fikhî ilminin gelişim süreçleri içerisinde altın ve gümüşün fikhî mahiyetiyle ilgili farklı kanaatlerin ilk dönemdeki izlerini sürmektir. Zira hicri VIII. asra kadar⁹ bu iki madenin ribevî/para olmaları yönünde bir tartışmanın olmadığı düşünülmektedir. Bu düşünceyle ilgili objektif bir sonuca ulaşmak amacıyla bu dört temel eser eksenli bir araştırma yapılacaktır.

1. İLGİLİ ESERLERDE ALTIN VE GÜMÜŞ İÇİN KULLANILAN KAVRAMLAR

Çalışmamızın problem alanıyla ilgili olarak Arapçada altın ve gümüşü ifade eden farklı kelimeler mevcuttur. Bunlar “zeheb, fidda, dinar, dirhem, verik, tibr, mesûğ, masnû” vb. kelimelerdir. Harâc ve emvâl literatürünün ifade ettiğimiz dört temel eserinde bu kelimeler; zekât ve vergi, metâ', para ve fiyat hareketliliği ile nasihat (va'z) konuları kapsamında ifade edildiği görülmüştür. Fiyat hareketliliği ve mal/metâ' konuları dışındaki başlıklarda incelenen hususlara, bu iki madenin fikhî mahiyetiyle doğrudan ilgili olmadığı için çalışmamızda sınırlı

⁸ Cengiz Kallek, *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi : Harâc ve Emvâl Kitapları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015).

⁹ Hicri VIII. asırda altın ve gümüşün fikhî/hukuki mahiyeti hakkında farklı kanaatleri bulunan fakihler, Hanbelîlerden İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyım'dır (öl. 751/1350).

olarak yer verilmiştir. Altın ve gümüş, zekât ve vergi konuları kapsamında, malların nisapları ile zekât ve vergi oranları çerçevesinde incelenmiştir.¹⁰

Çalışmamızda ilgili kavramlar iki ana başlıkta değerlendirilecek, bu hususla ilgili her bir rivayet müstakil olarak incelenecektir. Eserlerin içeriklerine bakıldığında altın ve gümüş kavramlarının kullanımında üslup ve içerik olarak herhangi bir farklılık görülmemektedir. Şayet bir ayırım varsa, o da sadece altın ve gümüşün basılmış olup olmaması yönüyledir. Eserlere konuların ele alınması çerçevesinde bakıldığında; Yahyâ b. Âdem'in *Kitabu'l-Harâc*'i, Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Harâc*'ıyla birebir örtüşmektedir. Çok az farklılıklar olmakla beraber, Ebû Ubeyd ve İbn Zencûye'nin *Kitâbu'l-emvâl*'leri de içerik olarak birbirine yakındır. Çalışmada bu farklılıklara ilgili yerlerde değinilecektir.

2. HÜKÜMLERİ AÇISINDAN ALTIN VE GÜMÜŞ

Dört temel eserde yapılan taramalar neticesinde elde edilen veriler, eserlerin tertip usulünün farklı olması nedeniyle, üst başlıklar belirlenerek ele alınacaktır. Tabiatıyla bu üst başlıklar altın ve gümüşle ilgili belirlediğimiz meseleler çerçevesinde olacaktır. Bu manada altın ve gümüşün konu edildiği başlıklardan ilk olarak fiyat hareketliliği sonra para-metâ' başlıkları incelenecektir. Ayrıca ilgili başlıklar altında rivayetler maddeler halinde beyan edilecektir.

2.1. Altın ve Gümüşte Fiyat Hareketliliği

Fiyat hareketliliği başlığı altında ilgili eserlerdeki zekât nisapları ve vergi tahsillerinde görülen farklılıklar ve altın ve gümüş değerleriyle ilgili veriler ele alınmıştır. Zira hem zekât mallarının nisap hesaplamalarındaki ölçü/ölçek farklılıkları hem de bu farklılıkların zekât ve vergi tahsillerindeki durumlara yansıdığı ve bunun ilgili dönemler için fiyat hareketliliği olarak değerlendirilebileceği görüşündeyiz. Bu amaçla farklı konuları, fiyat hareketliliği ortak başlığı altında değerlendirmek isabetlidir. İlgili rivayetler benzerlik ve tekrarlardan soyutlanmış şekilde şöyledir:

1. İlk olarak ele alınacak olan rivayette savaşlar neticesinde ganimet olarak elde edilen menkul ve gayr-ı menkul malların mücahitler arasında Hz. Peygamber'den (s.a.) itibaren nasıl taksim edildiği ifade edilmektedir. Sonrasında ise Hz. Ömer (r.a.) döneminde fethedilen Irak ve Şam bölgesindeki Sevâd arazilerinin durumunun sahabe arasında ihtilaf konusu olduğu beyan edilmektedir. Zira o zamana kadarki uygulama savaş neticesinde ne elde edilmişse, devletin payı ayrıldıktan sonra geri kalan ganimetin mücahitler arasında taksim edilmesi yönündedir. Fakat Hz. Ömer (r.a.) bu teamülün dışına çıkarak, toprak ve bölgenin nehirlerinin vergi karşılığında sahiplerinde kalmasını emretmiştir. İlk kısmı konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için

---

¹⁰ Diğer konulara örnek olarak dünya ve nimetlerine karşı zahit olmayı anlatan şu rivayet ifade edilebilir: Davud b. Ebû Hind bize Âmir'den, Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) şöyle dediğini nakletti: "Hz. Ömer (r.a.) yaralandığı zaman, vefat etmeden önce yanına girip şöyle dedim: İnsanlar küfür karanlığı içinde iken, siz Müslüman oldunuz. Hz. Peygamber'i (s.a.) herkes yalanlarken, siz O'nunla (s.a.) beraber gaza ve cihad ettiniz. O ahirete irtihal ederken sizden razıydı. Halifelik döneminizde ihtilaf vaki olmadı. Şehit olarak ahirete gideceksiniz. Sizi cennetle müjdelerim" deyince, bana: "Bu sözü tekrar ediniz." dedi. Ben de tekrar ettim. "Yerde ve gökte kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde beyaz ve sarıdan (altın ve gümüş) ne varsa hepsi benim olsaydı, ceza gününün dehşetinden kurtulmak için hepsini feda ederdim." dedi. Bk. Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.), 23.

mefhumen aktardığımız bu rivayetin devamında Ebû Yusuf, o döneme ait altın ve gümüşün birbirine oranını ifade eden bilgiler vermektedir. Şöyle ki: "... Ey müminlerin emiri; "Ne istediğini beyan et, dinleyelim" dediler. Hz. Ömer de (r.a.) devamla: "Kendilerini haklarından mahrum ettiğimi düşünen bu topluluğun dediklerini dinledik. Zulüm olarak kendilerine ait bir şeyi, başkalarına vermekle, ahirette zillet ve sıkıntıya düşmekten Rabbime sığınırım. Ancak, herkes tarafından bilindiği gibi, Kisra'nın memleketi fethedilip ganimet olarak alınan pek çok mal, eşya, mücevher ve diğer ganimetlerden beşte bir çıkarılıp, bilinen yerlere sarf ettim ve halen sarf etmekteyim. Kalan beşte dördü taksim ettim ise de buna benzer bir ganimetin bundan sonra elde edilme ihtimali azdır. Arazi sahiplerinden alınmak üzere, cizye belirlemek suretiyle, beytümâl için yıllık daimî bir miktar gelir elde edilmesi görüşümdedir. Gelecekte bu gelirlerle mücahitlere, dullara, yetimlere ve sonraki dönemlerde bunlar gibi muhtaçlara dağıtılmasını uygun buluyorum. Zira Irak tarafında fethedilen, bunun gibi büyük ülkeleri ve aynı şekilde, Şam, Cezire, Kufe, Basra ve büyük Mısır ülkesini muhafaza etmek ve hudutlarında asker bulundurup, onlara maaş ve bahşış vermek lâzım geleceği bir gerçektir. O hâlde bu arazi ve sahipleri, diğer ganimet malları gibi taksim edilirse, zarurî masraflar için gelir kalmayacaktır." diyerek sözlerini bitirdi. İstişare için orada bulunan ensar da: "Reyiniz isabetli, sözünüz çok doğrudur. Çünkü fethedilen bu memleketler ve İslâm beldelerinin hududu asker ve yiyeceklerle doldurulmaz ve askere geçinebilecekleri maaş verilmezse, ehli küfür ve şirkin kendi memleketlerine dönmeleri şüphesizdir." diyerek, hepsi birden Hz. Ömer'in (r.a.) görüşünü benimsediler.

Bundan sonra Hz. Ömer (r.a.): "İşte, hak ortaya çıktı." dedi ve araziye, mevkiine göre harâc, arazi sahiplerine de tahammüllerine göre cizye vaz'etmek üzere, akılsel bir memurun seçilmesini teklif etti. Huzurda bulunanlar da ittifakla Osman b. Huneyf'i (r.a.) seçtiler. Onun dirayetli, tecrübeli, akıllı bir kimse olduğunu söyleyip bu mühim işler için onun gönderilmesini iyi olacağını bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), Osman b. Huneyf'i (r.a.) derhal Irak arazisinin ölçülmesi için görevlendirdi ve gönderdi. Hz. Ömer'in (r.a.) vefatından bir sene önceye kadar Kufe haricinde bulunan bütün arazinin beytümâlâe ait olan geliri, on milyon dirheme ulaşmıştı. O zaman kullanılan dirhem, bugünkü dirhemlerden iki buçuk dânek daha fazlaydı. Dânek ise dirhemden altıda birine eşitti. O zaman kullanılan **dirhem bir miskal** vevzinde demektir."¹¹

Bu rivayet Hz. Ömer'in (r.a.) vergi uygulamalarında gerçekleştirmiş olduğu değişiklikler yönüyle ele alındığı gibi döneme ait altın ve gümüş arasındaki pariteye de işaret etmesi yönüyle dikkat çekicidir. Zira "altının vezni gümüşün vezniyle denkti"¹² sözüyle sadece gramaj yönüyle bir denkliğe işaret edildiği düşüncesindeyiz. Ağırlık yönünden dinar ve dirhem arasında bir denkliğin ifade edildiği bu rivayette parite yönüyle de denkliğin kastedildiği ifade edilirse bu değerlendirmenin isabetli olup olmadığı tartışılabilir. Zira Hz. Ömer'in (r.a.) dinar dirhem ağırlığıyla alakalı bir eşitleme çalışması yaptığı farklı rivayetlerde görülmektedir. Nitekim ağırlık olarak 10 dirhem 7 miskal altına denk gelmekteydi. Bu denklik ise şöyledir: 1 dirhem 2,975 gram; 10 dirhem de 29.75 gramdır; 1 miskal 4,25 gram; 7 miskal de 29.75 grama denk gelmektedir.¹³

¹¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 36.

¹² Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 36 Rivayetin bu kısmının metni için bk. وكان وزن الدرهم يومئذ وزن المتقال.

¹³ Beşir Gözübenli, "İslâm Hukuk Kültüründe Para", *Para, Faiz ve İslam (İlmî Toplantı)*, (2015), 94.

Neticede bu ifadeyle parite yönünden altın ve gümüşte bir denkliğin olduğunun düşünülmesi isabetli değildir.

2. Hz. Ömer (r.a.) sahabeden Osman b. Huneyf'i (r.a.) harâc vergisi toplama vazifesi ile yanındakilerle birlikte gönderdi. Osman b. Huneyf (r.a.), görevlendirildiği yere varınca onların sosyal statülerine göre 12, 24 veya 48 dirhem cizye koydu.¹⁴ Ebû Ubeyd burada farklı bir bilgi olarak şunu ifade eder: Şamlılardan farklı Yemenlilerden farklı cizye tahsil edilmesinin altında Yemenlilerin daha zengin olduğu gerçeği yatmaktadır. Ayrıca zimmîlerin durumuna göre cizye konulabileceği ifade edilir. Konumuzu doğrudan ilgilendiren diğer bir husus ise ilgili dönemde dinar ve dirhem arasındaki orandır. Bir dinar on yahut on iki dirheme karşılık gelmektedir. Buna göre 4 dinar, 40 dirhem veya 4 dinar, 48 dirhem gibi farklı rivayetler söz konusu olabilmektedir.¹⁵ Hz. Ömer (r.a.) kilise rahiplerine, kişi başı 2 dinar cizye koymuştur. Ebû Ubeyd "Eğer rahiplerin bu miktara gücü olmasaydı, Hz. Ömer (r.a.) bu vergiyi koymazdı." demektedir.¹⁶

3. Sevâd arazisi ile alakalı olarak Hz. Ömer'in (r.a.) uygulamalarını ele alan başlık altında değerlendirilen rivayetler, her ne kadar vergiyle daha yakından ilgili gibi gözükse de kanaatimiz bunların, altın/gümüş paritesiyle doğrudan alakalı olduğudur. Ayrıca vergi kalemleri, vergi veren halkların ödeme durumları da dikkate alınan hususlar arasındadır. Dikkat çeken hususlardan bir başkası ise altın ve gümüşün piyasadaki konumunun eşit olduğudur. Bu konudaki bazı rivayetler şöyledir:

Seriy b. İsmail bize Âmir eş-Şabi'nin şöyle dediğini nakletti: "Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti zamanında Irak sevâdının yüzölçümü otuz altı milyon cerîbe¹⁷ ulaşmıştır. Ziraat arazisinin harâc vergisi olarak bir cerîbine, yıllık 1 dirhem veya hâsıllardan 1 kafız¹⁸ olarak belirledi. Üzüm bağı için cerîbine 10 dirhem, hurma bahçesi için cerîbine 5 dirhem vergi belirledi. Şahıslar ise üç kısma bölünüp durumlarına göre düşkünlere 12, orta halli olanlara 24, zenginlere yıllık 48 dirhem cizye belirlendi."¹⁹

Saîd b. Ebû Arûbe bize Katâde vasıtasıyla Ebû Miclez'in şöyle dediğini nakletti: Halife Hz. Ömer (r.a.) bu tertibatı icradan sonra kendisine vekâleten hem ahaliye namazda imamlık etmesi

---

¹⁴ Kâsım b. Sellâm el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 49; Ebû Ahmed Humejd b. Mahled el-Horasânî İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl* (Riyad: Merkezi'l-Melik Faysal, 1986), 158.

¹⁵ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 50; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 160.

¹⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 52; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 163.

¹⁷ Mısırlı alim Reyys, yüz ölçüsü olarak ceribin metre karesini şu şekilde beyan eder: Cerîb = (61,6 cm × 61,6 cm) × 3600 = 1366,0416 m²'yi bulmuştur. Bk. Muhammed Ziyauddin Reyys, *el-Harâc ve'n-nuzumü'l-mâliyye li'd-devleti'l-İslâmiyye* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1969), 348-350; Ayrıca bk. Mustafa Fayda, "Cerîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 05 Haziran 2020).

¹⁸ Kafız hakkında hem isimlendirme hem de gramaj yönüyle farklı kanaatler söz konusudur. Bunlar için bk. Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviru'l ebsâr* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1992), 4/186; Reyys, *el-Harâc ve'n-nuzumü'l-mâliyye li'd-devleti'l-İslâmiyye*, 340-348; Kafızın 20-25 gram arası bir miktara karşılık geldiği yönünde farklı hesaplamalar bulunmaktadır. Ayrıca bölgesel olarak bu kanaatlerin değiştiği de görülmektedir. Konunun ayrıntısı için bk. Cengiz Kallek, "Kafız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 27 Ağustos 2020).

¹⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 46; Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî Yahyâ b. Âdem, *Kitâbu'l-Harâc* (Beyrut: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384), 52; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 216.

hem de arazi cerîblerini sayıp kaydetmesi için Ammâr b. Yasir'i (r.a.) vazifelendirdi. Kullar arasında şer'î hükümleri icra ve beytûlmali muhafaza için Abdullah b. Mesud'u (r.a.), araziyi ölçmek üzere de Osman b. Huneyf'i (r.a.) tayin edip Kufe'ye gönderdi. Maişetleri için de onlara her gün için bir koyun almalarını söyledi. Bu koyunun yarısını Ammâr b. Yâsir'e (r.a.), dörtte birini Abdullah b. Mesûd'a (r.a.), kalan dörtte birini de Osman b. Huneyf'e (r.a.) tahsis edip aralarında bu şekilde taksim etmelerini emretti. Sonra kendilerine hitaben: "Beytûlmale gerek kendi nefsimin tasarrufu gerek sizin tasarrufunuz, bir velinin yetimin malına tasarrufu gibidir. Çünkü Allah Teâlâ yetimin velisi hakkında: "(Velilerden) kim zengin ise (yetimin malını yemeye tenezzül etmesin müstağni olsun) kaçsın, kim de fakir ise o hâlde örfe göre, muhtaç olduğu kadar israf etmesizin yesin."²⁰ buyurmuştur." Burada Ebû Miclez şunu beyan eder: "Her gün bir koyun masrafı olan arazi süratle harap olacağından, bir koyun masrafını Hz. Ömer (r.a.) çok görmüştür." Rivayetin devamı ise şöyledir: "Osman b. Huneyf (r.a.) araziyi ölçtü. Üzüm bağının cerîbine 10 dirhem, hurma cerîbine 8 dirhem, şeker kamışı cerîbine 6 dirhem, buğday ekilen arazinin cerîbine 4 dirhem, arpa ekilen arazinin cerîbine 2 dirhem harâc koydu. Şahısları da üç sınıfa ayırdı. Durumu zayıf olanlardan 12, orta sınıfa 24 ve iyi durumda olanlara 48 dirhem cizye koyup, kadınları ve çocukları vergiden istisna etmiştir." Bazı rivayetlerde, hurma cerîbine 10, üzüm bağı cerîbine 8 dirhem harâc konduğu bilgisi mevcuttur.²¹ İbn Zencûye bu rivayetin sonunda, sevâd arazisinden gelen verginin ilk dönemde seksen milyon dirhem iken, daha sonra yüz yirmi milyon dirheme ulaştığı bilgisini aktarmaktadır.²² Kanaatimizce farklı kategorideki mahsul için alınan verginin miktarıyla ilgili farklı rivayetlerin oluşu, dirhem kurundaki hareketliliklerdir.

Muhammed b. İshâk bize, Harise b. Madrib'den şöyle nakletti: Hz. Ömer (r.a.) Irak Sevâdının Müslümanlar arasında taksimini istemişti. İlk iş olarak çiftçilerin sayılmasını emretti. Sayımdan sonra, her mücahidin hissesine 2-3 çiftçinin düştüğünü görünce, bu konuda sahâbe ile istişare etti. Hz. Ali (r.a.); "Irak sevâdının taksim edilmeyerek, İslâm'ın ileride zuhur edecek ihtiyaçları için beytûlmâle bırakılması görüşündeyim." dedi. Bu istişareden sonra, Hz. Ömer (r.a.) sahabeden Osman b. Huneyf'i (r.a.) harâc koymak vazifesi ile yanındakilerle birlikte gönderdi. Osman b. Huneyf (r.a.), memur edildiği yere varınca onların durumuna göre 12, 24 ve 48 dirhem cizye koydu. Hz. Ali'nin (r.a.): "Kendi aranızda savaşmayıp (mukâtele) ve ortaklıklar kurmayacağımızı (mudârebe) bilmiş olsaydım Irak Sevâdını aranızda taksim ederdim" buyurduğu rivayet edilmiştir.²³

Haccâc b. Ertât bize, İbn Avf'ın şöyle dediğini nakletti: Hz. Ömer (r.a.) Cebel-i Hilvan'dan başka araziyi ölçtürerek gerek imar edilmiş olsun gerek imar edilmemiş olsun gerek külfetsiz sulansın gerek külfetle sulansın, gerek ekilip biçilir olsun gerek çorak vaziyette bekliyor olsun her bir cerîb arazi üzerine bir kafîz ve bir dirhem harâcla sorumlu tutmuştur. Ayrıca zengin olanlara 48 dirhem, orta hâlde bulunanlara 24 dirhem, fakirlere ise 12 dirhem cizye koymuştur.

²⁰ Kur'ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Nisâ 4/6.

²¹ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 47; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 52; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 163.

²² İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 212.

²³ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 47.

Vergi durumlarını bildiren mükelleflere kurşundan bir parça mühür yaptırıp, boyunlarına astırmıştır. Ayrıca bu mükelleflere yardım olarak hurma ağaçlarını vergiden muaf tutup, bağların her cerîbinden 10, susam ekilen arazinin cerîbinden 5, yaz sebzesinin cerîbinden 3, pamuk cerîbinden 5 dirhem alınmak üzere vergi koydular.²⁴

Bu rivayetlerdeki takip edilen usul ve esaslardan ortaya çıkan sonuç, vergilerde adalet temelli olarak reel piyasa şartlarına uygun davranılmış olduğudur. Ayrıca vergiye tabi olan malın çeşidine göre o malın bedeli vergi olarak tahsil edilmiştir. Kanaatimizce bu verginin gümüş cinsinden tahsil edilmesinin nedeni, ilgili coğrafyada dirhem tedavül ediyor olmasının yanında, nüfusa oranla gümüş para basımının yaygın olmasıdır. Zira o dönemde gümüş, günümüzde olduğu gibi piyasa değerini kaybetmemiş bilakis altın ile değer olarak başat rol oynamıştır. Gümüşün değeriyle ilgili olarak naslarda bahsedilen, 1 miskal altın değer olarak 10 dirhem gümüşe karşılık gelmektedir.²⁵ Buna göre gümüşün piyasa alt sınır değeri, altın fiyatının onda biri kadar olduğu söylenebilir. Fakat bu ölçünün üst sınırı için geçerli olup olmadığı düşünülmelidir.

4. Hicaz bölgesindeki arazilere Hz. Peygamber'in (s.a.) beyan ettiği ölçüdeki harâc hükümlerinin geçerli olduğu, şimdi ele alınacak olan rivayette beyan edilmiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.) hayatta iken bu bölgeler fethedilmiş ve hükümleri beyan edilmiştir. Ebû Yusuf der ki: "Bize kadar ulaşan haberlere göre Hz. Peygamber (s.a.), Araplara ait olan ve fethedilen arazilerden öşür alınmasını emretti. Bu arazilerden harâc alınmasını emretmedi. Bizim görüşümüz de bu yöndedir. Zira Mekke ve Harem bölgesinden harâc alınmamaktadır. Aynı hüküm Tâif ve Bahreyn dâhil olmak üzere diğer Arap toprakları için de söz konusudur. Bilinmektedir ki putperest olan Araplar hakkında hüküm öldürmektir, onların cizyeleri kabul edilmez. Diğer milletler hakkında hüküm bu yönde değildir. Hicaz dışındaki putperest Araplar hakkında da aynı hüküm geçerlidir." Ayrıca "Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır."²⁶ ayeti kerimesine binaen Hz. Peygamber (s.a.) Yemenli putperest bir topluma, ehli-i kitap gibi muamele ederek cizye koydu. Buluğa ulaşan kadın, erkek her kişiye bir dinar cizye veya Muâfir²⁷ denilen yerde üretilen muâfirî elbise alınmasını emrettiler. Araziye harâc koymayarak kaynak ve nehirlerden akan su ile sulanan araziye tam öşür, alet vasıtası ile sulanan araziye de masraflı olması sebebiyle yarım öşür alınmasını emrettiler.²⁸

Son rivayetle ilgili şunları ifade edebiliriz: Yemen veya Bahreyn gibi hicaz bölgesi toplumlarında para birimi olarak dinar kullanılmaktadır.²⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.) bu bölgelerden dinar istemesi buna mebnidir. Fakat Hz. Ömer (r.a.) döneminde Bahreyn'den gelen yüklü miktarda dirhemde bize göstermektedir ki, yörede hem altın hem de gümüş para kullanılmaktadır. Ayrıca bir miskal altının piyasa değerine eşit olan muâfir isimli elbiseye

---

²⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 47.

²⁵ Gözübenli, "İslâm Hukuk Kültüründe Para", 93-94.

²⁶ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mâide 5/51.

²⁷ Ebu's-Seâda Mecdüddin Mübarek b. Muhammed İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî gaîbi'l-hadis ve'l-eser* (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 3/262.

²⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 71.

²⁹ Seyyid Mûsâ el-Hüseynî Mâzindarânî, *Târîhu'n-nukûdi'l-İslâmiyye* (Beirut: Daru'l-Ulûm, 1988), 34-35.

endekslediği de ifade edilebilir. Bir diğer ifadeyle hem bir miskal altının değerini hem de ilgili elbisenin değerini birbirine eşitlemiştir. Bu da ilgili dönem için reel bir fiyat hareketliliğini göstermesi açısından kıymetlidir.

5. Ebû Râfi'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Medine'ye hicret ettiklerinde bir kavme bir arazi tahsis ettiler; fakat bunlar Hz. Ömer'in (r.a.) halifeliği zamanında bu araziye işletemedikleri için sekiz bin dinar yahut sekiz yüz bin dirheme satmışlar; parasını da Hz. Ali'ye (r.a.) emanet etmişler. Akabinde emanet parasını almaya gittiklerinde paranın eksik olduğunu görünce, o kavim "bu para eksik" dedi. Hz. Ali (r.a.) onlara: "Zekâtınızı hesaplayınız" buyurdu. Bu ihtar üzerine zekâtlarını hesaplayıp parayı tekrar saydılar. Gördüler ki paradan sadece zekât miktarı eksilmiş. Hz. Ali (r.a.): "Siz, benim zekâtı verilmemiş malı muhafaza edeceğimi mi zannediyorsunuz?" buyurmuştur.³⁰

Bu rivayette iki mesele söz konusudur. İlki, sekiz bin dinar ve sekiz yüz bin dirhem gibi bire yüz oranındaki farklılık ki bu husus ravinin şekkenden kaynaklanmaktadır. Farklı nüshalar arası yapmış olduğumuz karşılaştırmalar neticesinde ilgili farklılığın ravinin şekki nedeniyle olduğu daha da netleşmiştir.³¹ İkinci konu ise devlete ve topluma bir şekilde faydası olmayan mal, mutlaka faydalı hale getirilmek istenmiştir.

6. Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân bize babasının şöyle dediğini nakletti: Ömer b. Abdülaziz, Abdülhamid b. Abdurrahman isimli zata şu mektubu yazdı: "Valiliğinizin tasarrufu altında bulunan araziye tahkik edin. İmar edilmemiş olan araziye, imar edilmiş araziye, imar edilmiş araziye de imar edilmemiş araziye kıyas etmeyin. Yani imar edilmemiş olan arazi için vergi getirirsen, bireylerin tahammül ve takatine ondan bir miktar şey alarak, imar oluncaya kadar ıslahına çalışmalısın. Mahsul vermeyen arazi imar edilmiş olsa bile ondan bir şey almayın. İmar edilmiş araziden alacağınız harâcı yumuşaklık ve merhametle alıp arazi sahiplerini nefret ettirecek surette onlara kötü muamelede bulunmayınız. *Harâcı, içerisinde altın karışımı ve işçilik olmayan yedi miskal veznindeki gümüş dirhem olarak almanızı emrediyorum. Ayrıca nevrüz ve mihrican bayramlarında İranlıların hükümdarlarına verdiği tarzda hediyelerini kabul etmemenizi, kâğıt ve fetih ücreti, ev kirası, nikâh akçesi kendilerinden harâc dışında fazla hiçbir akçe almamanızı emrediyorum. Arazi sahiplerinden İslâm dini ile müşerref olanlara harâc yoktur.*"³²

Her dönemde olduğu gibi tabiûn dönemi ve sonrasında da altın ve gümüşün farklı kalite ve ayarları bulunmaktaydı. Her ne kadar bu rivayette, ayarlara ve kaliteye değinen net bir açıklama olmasa da siyasi otorite, tahsil edilen vergide ayar ve kaliteye dair farklılıklara dikkat edilmesi gerektiğini önemsemektedir. Zira İran valisine Ömer b. Abdülaziz'in talimatı buna işaret etmektedir.

³⁰ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 74.

³¹ Krş. Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 74; Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc* (Beirut: Dâru'l-Mârif, 1979), 61.

³² Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, ts., 99; Yahyâ b. Âdem, *Kitâbu'l-Harâc*, 57; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 170.

7. Hz. Ömer (r.a.) altın sahiplerine dört dinar, gümüş sahiplerine kırk dirhem cizye ve Müslümanların üç gün misafir edilmesini emretmiştir.³³ Burada Ebû Ubeyd şöyle bir değerlendirme yapar: “Hz. Ömer’in (r.a.) bu sözünü inceledim. Burada Hz. Ömer (r.a.) dört dinarı kırk dirheme muadil kılmıştır.” Zira esas odur ki, bir dinar on dirheme denktir. Ayrıca Müslümanların üç günlük yiyecek ve erzaklarını karşılamalarını şart koşturmuştur.³⁴ Öte yandan bazı rivayetlerde erzağın miktarı hakkında altın sahiplerinden iki ölçek buğday ve üç ölçek zeytinyağı, gümüş sahiplerinden on beş ölçek olacağı söylenmektedir. Kadın ve çocuklar bu vergilerden muaftır.³⁵

8. Rivayetlerde cahiliye devrinden esir düşüp, halen akrabalarını tanıyan esirler mevcuttu. Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Osman (r.a.) kendi dönemlerinde 400 dirhem fidye karşılığında bu esirleri satın almışlardı.³⁶

400 dirhem gümüş, altın olarak düşünülürse asgari olarak 40 dinar etmektedir. Dolayısıyla Hz. Ömer (r.a.) döneminde altın ve gümüşün paritesiyle ilgili rivayetler, esirlerin fidyelerindeki rayiç değeri de ortaya koymaktadır.

9. Altın ve gümüşün zekât nisaplarıyla ilgili genel hüküm, üzerinden bir sene geçmedikçe altın 20 miskal, gümüş 200 dirheme ulaşınca kadar zekâta tabi olmaması yönündedir. Yalnız tartışma konusu altın ve gümüşün hayvanlara kıyasla belirli bir miktarının zekâttan muaf tutulmasıdır. Bu tartışma aslında altın ve gümüş nisaplarının ekonomik değerlerinin, başkaca bir ekonomik değere bağlı olarak müdahaleye konu olup olmamasıyla ilgilidir. Bu çerçevede Ebû Ubeyd, altın ve gümüş nisaplarında muaf miktar olduğunu ifade eden muhtemel bir görüşün sünnete muhalif olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca böyle bir hükmün uygulanması için delili olmayan ara nisapların koyulması gerektiğini beyan etmiştir.³⁷

Şu rivayet konuyu açıklamaktadır: Ebu Ubeyd dedi ki: “Benim görüşüm ise, Hz. Ömer’den (r.a.) hayvanlar hususunda nakledilen rivayeti³⁸ bu nevi mala mahsus görmektir. Altın ve gümüş bana göre hayvanlara kıyas edilemez. Zira zekâtla alakalı rivayetler hayvan sahiplerine iki yönden avantaj sağlamıştır. Hâlbuki aynı avantajlar altın ve gümüş sahipleri için geçerli değildir. Birincisi deve, sığır ve davar gibi hayvanların iki nisabı arasında kalan ve “eşnâk”, “evkâs” diye ifade edilen, zekâttan muaf tutulması durumudur.³⁹ İkincisi bizzat Hz. Ömer’in (r.a.) açıklamış olduğu husustur ki şöyledir: ‘Bizler, hayvan sahiplerini besi, süt, damızlık ve et ihtiyacı için tutulan hayvanları zekâtından muaf tutuyoruz. Bu nedenle ve kendilerine tanınan bazı kolaylıklara karşılık yavrulardan sorumlu tutulmaları gerekir. Hâlbuki altın ve gümüş sahiplerinin bu nevi avantajları yoktur. Binaenaleyh onlar tümünden sorumludurlar. Yine bu

---

³³ İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 156, 368.

³⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 191, 624.

³⁵ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 49; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 158.

³⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 177; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 350.

³⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 500-501; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 904, 923-924.

³⁸ İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 848; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 502-503.

³⁹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Daru Sadr, 1993), 10/188; Mansur b. Yûnus Buhûfî, *Keşşâfî'l-kanâ' an metni'l-iknâ'* (Riyad: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/189; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Abdurrahmân el-Mağribî Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li şerh-i muhtasari'l-Halîl* (Beirut: Darü'l-Fikr, 1992), 2/268.

nevi mal sahipleri, değerli bir mal için daha az değerde bir malı zekât olarak verme imkânları yoktur. Yine bu tip mallarda *eşnak* ve *evkas* söz konusu değildir.' Gümüş iki yüz dirhemi, altın da yirmi miskali geçtiği takdirde, artan miktar da şaz bir görüşe göre hesaba tabidir. O hâlde hayvan sahiplerinin mallarıyla, altın ve gümüş sahiplerinin malları hem sünnet hem de rey ile birbirine mukayese edilemez. Diğer yandan Hz. Ömer (r.a.) hadisinde söz konusu hüküm ile yalnız hayvanlar kastedilmiştir. Zira insanların altın ve gümüşlerinden de zekât toplatılmaktaydı ve bu konuda bir rivayet yoktur. Bu nedenle onların tahsis ve ta'mimlerini kabul etmek durumundayız.⁴⁰

Zekât mükellefinin eline geçecek olan nisap miktarı malın ne zamandan itibaren zekâta tabi olacağı konusunda Cerir'in Muğire'den naklettiği rivayet konuya açıklık getirmektedir. İbrahim dedi ki: 'Bir kimse önce elli dirhem, sonra yüz dirhem daha sonra da bir miktar daha kazanarak iki yüz dirheme sahip olursa, iki yüz dirhem tamamina sahip olduğu andan itibaren bir yıl geçtiği zaman zekât vacip olur'.⁴¹

Altın ve gümüşün zekâtında iki husus söz konusudur. Eğer altın 20 miskal/dinar, gümüş 200 dirheme ulaşırsa herhangi bir ihtilaf olmayıp zekât kırkta bir şeklinde ortaya çıkar. Eğer altın ve gümüş söz konusu nisaptan aşağıda olursa burada farklı görüşler söz konusudur. İlgili rivayetlerde de beş görüşün olduğu görülmektedir.

a. Ebu Ubeyd, Abbâd b. Avvam bize Ubeyde'den şöyle rivayet etti: Ubeyde: "İbrahim'e, yüz dirhem ve on dinara sahip olan mükellefin durumunu sordum. İbrahim de: 'Her iki maldan oranları nisbetinde zekât verir.'"

b. Ubeyde dedi ki: Aynı konuyu Şa'bî'ye sordum, o: "Az olan çok olana eklenir. Eğer ikisi zekât düşecek miktarda olursa, mal sahibi bunun zekâtını verir." Yani az olan kıymet olarak değerlendirilip, diğerine ilave edilir.

c. Dinarın değeri on dirhem kabul edilir. Değerin daha az veya daha çok olması bu kıymetin değerini düşürmez.

d. Daha az veya daha çok olsun dinarlar, dirhemlere ilave edilirler. (Bu maddede özellikle ayrılma nedeni dinarların dirhemlere katılması gerektiği hususudur.)

e. İkisi de zekât miktarına ulaşmadıkça, bunlara zekât düşmez.⁴²

10. Nisapların birbirine eklenmesi ve aslında birbirine eklenen nisapların güncel ekonomik karşılıkları konusunda şu iki rivayet fiyat hareketliliği konusunda dikkat çekmektedir:

a. İbn Ebî Leylâ bize Şa'bî'den, Ubeyde es-Selmânî'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Hz. Ömer (r.a.) diyetleri, altın sahiplerine, 1000 dinar, gümüş sahiplerine, 10.000 dirhem, deve sahiplerine, 100 deve, sığır sahiplerine 200 inek, koyun sahiplerine 2000 koyun ve elbise üretimi veya ticareti ile uğraşanlara 200 takım elbise ödemelerini emretti." Eş'as bize, Hz. Hasan'dan (r.a.) şöyle rivayet etti: "Hz. Ömer (r.a.) ile Hz. Osman (r.a.), diyete kıymet takdir ederek, diyete mahkûm olan kimseleri muhayyer bıraktılar. Dilerse aynen 100 deve, dilerse bedel olarak kıy-

⁴⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 502-503; İbn Zencîye, *Kitâbu'l-emvâl*, 839, 910.

⁴¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 508.

⁴² Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 510-511; İbn Zencîye, *Kitâbu'l-emvâl*, 927.

metini öderdi.” Ebû Yusuf der ki: “Irak’ta, kendilerine yetiştığım ulemanın kavli de budur. Medine âlimlerinin kavline göre, diyetler 12.000 dirhem gümüştür.”⁴³

b. Yaralama ile alakalı diyet türleri yaranın oluşturduğu duruma göre çeşitlenmektedir. Kimi yara çeşitlerinin diyeti hukümet-i adl ile veya daha fazlası ile telafi edilmektedir. Eti kesilip kemiği açığa çıkan, “mûdiha” denilen yarada 5 deve veya 500 dirhem lazım gelir. Mûdiha’nın diyetinden aşağı olan diğer yaraların diyetinin âkile tarafından ödenmesi gerekmez, yaralayan kimsenin malından ödenir. Mûdiha ve ondan daha ağır olan yaraların diyeti akileden tahsil edilir. “Hâşime” diye tabir olunan yaralar ki, -bunlar kemiğin de kırıldığı yaralardır- bu tür yaralar için 10 deve veya 1000 dirhem alınır. “Munakkile” denilen yarada, bu yara, kemik kırıldıktan sonra yerinden de oynayıp çıkan yaradır, öşür ve yarım öşür, yani 15 deve veya 1500 dirhem lazım gelir. “Âmme”⁴⁴ denilen yarada -bu yara dimağın üzerinde bulunan zar gibi olan deriye ulaşan yaradır- üçte bir diyet lâzım gelir. Eğer bu yara dimağa ulaşması sebebiyle akıl giderse tam diyet ödenmesi gerekir.⁴⁵

Bu rivayette söylendiği üzere hadler kapsamında bulunan diyetlerin miktarı ödeme aracına göre farklılık arz eder. Burada asıl bilinmesi gereken hususun farklı cinslerde belirlenen diyetin piyasa değeri olarak aynı değerleri temsil ettiğiidir. Yani 100 devenin piyasa değeri, 1000 dinar altın ile eşdeğerdir. Dolayısıyla yukarıdaki ilk rivayetdeki 12000 dirhem ifadesi, gümüşün piyasa değeriyle alakalı kur farkının bir tezahürü olabilir.

2.2. Kullanım Amaçlarına Göre Altın ve Gümüş

Makalemizin bu başlığında ele alınan rivayetler altın ve gümüşün ribevî olup olmaması yani para veya metâ’ olmasıyla alakalı bazı işaretlere sahiptir. Her ne kadar altın ve gümüşün hukuki mahiyetine açıkça bir atıf söz konusu değilse de ilgili konudan bağımsız da değildir. Bu yönüyle ilgili rivayetler şöyledir:

1. Zekât başlığı altında değerlendirilen konulardan biri ticaret mallarının zekâtıdır. İbn Zencûye, Süfyan’ın şu görüşünü nakleder: Ticarete zekât için ölçü altın ve gümüştür. Bir kimse yüz dirhem yahut yüz doksan dirhem değerinde ticaret malı alsa ve üzerinden bir yıl geçince bunların kıymeti iki yüz dirheme ulaşsa, o kimsenin zekât vermesi gerekmez. Zira nisaba ulaşması bir yıl sonra olmuştur. Aynı şekilde iki yüz dirheme bir mal satın alsa, üzerinden bir yıl geçtiği hâlde onu paraya dönüştürmedikçe zekât vermesi gerekmez. İmam Malik’ten de aynı görüş nakledilir: Bir kimsenin ticaret malı senelerce elinde bulunsa, satıp paraya dönüştürmedikçe zekât vacip olmaz, sattığı zaman tek bir sefere mahsus zekâta muhatap olur. Örneğin, yirmi üç bin dirheme taksitle sattığı bir malın her taksit zamanı para eline geçtikçe o miktarın zekâtını öder.⁴⁶ Atâ’ya farklı sınıflarda malı olan tüccarın zekâtı sorulduğunda: Altın ve gümüşünün zekâtını alın ama mallarını paraya dönüştürmeden zekâtını almayın demiştir.⁴⁷ Ebû

---

⁴³ Ebû Yusuf, *Kitâbu’l-harâc*, ts., 169.

⁴⁴ Hukümet-i adl, mûdiha, hâşime, munakkile, âmme kavramlarının ayrıntısı için bk. Kâsım Konevî, *Enisü’l-fukahâ fi ta’rifâti’l-elfâzi’l-mütedâvile beyne’l-fukahâ* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 2004), 109.

⁴⁵ Ebû Yusuf, *Kitâbu’l-harâc*, ts., 171.

⁴⁶ İbn Zencûye, *Kitâbu’l-emvâl*, 943, 966.

⁴⁷ İbn Zencûye, *Kitâbu’l-emvâl*, 946.

Ubeyd bu görüşleri ciddi olarak tartışmış ve bu malların aslının para olduğu gerekçesiyle zekât alınması gerektiğinin sünnete daha uygun olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

Bu rivayette dikkat çeken husus Ebû Ubeyd'in yorumudur. Zira o potansiyel olarak paraya çevrilebilmeyi zekât ödemek açısından yeterli bulmaktadır. Dolayısıyla altın ve gümüşün para olduğunu kabul etmekle birlikte paraya dönüştürülme imkânı yüksek olan kıymetli madenleri para cinsinden kabul etmektedir.

2. Hz. Peygamber'in (s.a.) zekât konusunda altın ve gümüşle ilgili sünneti şöyledir: "Sikke olarak basılmış gümüş, beş ukiyye değerinde olursa, kırkta bir oranında zekâta tabidir." Böyle söylemekle Hz. Peygamber (s.a.) gümüş çeşitlerinden, basılmış gümüşü tahsis etmiştir. Yani, "mutlak olarak gümüş şayet bu kadar olursa ona zekât düşer" dememiş bilakis, sikke olarak basılmış gümüşü şart koşmuştur. Nitekim Arapça'da "rikka" kelimesinin anlamı işlenmiş para demektir, başka manaya geldiği bilinmemektedir. Aynı şekilde ukiyye de yalnızca gümüş için kullanılmaktadır. Bir ukiyye kırk dirhemdir. Bundan başka ittifakla gümüş paraya zekât vacip olduğu gibi para olarak basılmış altından da zekât vaciptir. Nitekim merfu olarak nakledilen bazı hadislerde altın paraya değinilmiştir: İbn Ebî Leylâ, Abdülkerim, Amr b. Şuayb, babası ve dedesinden rivayetle Hz. Peygamber'den (s.a.) anlattıklarına göre şöyle buyurmuştur: "Yirmi miskalden az altına ve iki yüz dirhemden az gümüşe zekât düşmez."⁴⁹

Ebû Ubeyd burada şu yorumu yapmaktadır: "Müslümanlar bu iki maddenin zekâta tabi olması konusunda ihtilaf etmemekle beraber, bunlardan yapılmış süs eşyaları konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki, süs eşyası ziynet ve güzellik kaynağıdır. Hâlbuki nakit gümüş ve altının böyle bir fonksiyonu yoktur. Bunlar yalnızca eşyanın nakit değerini ifade etmektedir. Bunlardan yararlanmak ise, sadece harcama yoluyla olur. Bu cihetle altın ve gümüş para ile ziynet ve güzellik için kullanılan süs eşyası birbirinden farklı olup ziynet eşyası, herhangi bir eşya ve madde durumundadır. Bunun için de bazı kimseler: "Bu nevi süs eşyasına zekât düşmez" demişlerdir. Aynı bakış açısıyla hareket eden Irak ehli, çalıştırılan deve ve sığırların zekâta tabi olmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca: "Süs eşyasına zekât düşer" demişlerdir. Hicaz ehli ise Iraklıların aksine çalıştırılan deve ve sığırı zekâta tabi tutmuş, süs eşyasını ise zekâttan muaf tutmuşlardır. Hâlbuki her iki grup alimlerin de bu iki konuda aynı hükme ulaşmaları gerekirdi. Yani, ya her iki nevi malı zekâttan muaf tutmak veya zekâta tabi tutmak durumunda olmaları lazımdı. Bize göre her iki madde konusunda takip edilecek yol aynıdır. Yani her iki mal çeşidine de zekât düşmez."⁵⁰

Bu rivayette bütün çeşitleriyle altın ve gümüşte zekât sorumluluğu konuları yer almaktadır. Sahabe ve tabiûn döneminde altın ve gümüşten yapılmış süs ve ziynet eşyalarının zekâta tabi olup olmaması hususunda kabul görmüş iki görüş mevcuttur.⁵¹ Bu konuda ihtilaf edilmiş olması, konu hakkında sünnetin delaletinin boyutlarını iyi düşünmemiz gerektiğini göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) altın ve gümüş konusunda iki hüküm koyduğu görülmektedir. Birincisi bey', ikincisi de zekâtla alakalıdır. Zekatla ilgili farklı görüşler bu

⁴⁸ İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 947.

⁴⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 542.

⁵⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 543; İbn Zencûye, *Kitâbu'l-emvâl*, 975, 977, 979, 985, 987.

⁵¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 537-540.

rivayette ele alınmıştır. Bey' hükümleri kapsamında Hz. Peygamber'in (s.a.) ifadesi ise: "Gümüş gümüşle misli misline, altın altınla misli misline değiştirilir" şeklindedir. Bu da altın ve gümüşün ribevî olduklarını göstermesi yönüyle yeterlidir. Hz. Peygamber (s.a.) "gümüş" ve "altın" ifadesini mutlak olarak kullanmış olup, işlenmiş veya işlenmemiş olsun bütün gümüş ve altın çeşitlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla alışverişte gümüşün ve altının dirhem ve dinar halleri (para), süs eşyası ve eritilmiş parçaları aynı hükme tabidir.

3. İslâm tarihinde para birimi, basımı ve değeri konusunda açıklamalar yapan Ebû Ubeyd konunun geldiği yeri şu şekilde özetlemiştir: "Parasal konularda uzman ve insanların bu problemleri konusunda bilgili birisi İslâm döneminde neden para basımı cihetine gidildiğiyle ilgili şöyle dediğini işittim: Eskiden beri insanlar arasında tedavül halinde bulunan iki çeşit gümüş para mevcuttur: taberî para birimi ile ona göre daha büyük ve siyaha yakın renkli olan para birimi. İslâm geldiği zaman bu iki çeşit para tedavül halinde bulunuyordu. Emevîler işbaşına geçtikten sonra gümüş para bastılar. Para basımına başlamadan evvel neticeyi düşünerek dediler ki: "Basılacak para uzun zaman tedavülde kalacaktır. Zekât farızası ise iki yüz dirhem veya beş ukiyye gümüşten beş dirhem, şeklinde konulmuştur. Bu nedenle basılacak paranın eski büyük paralar kadar olmasından kaçındılar. Zira insanlar zamanla bu para birimine göre zekât nisabını tespit ettiklerinde, iki yüz dirhemi ölçü alacaklardı. Hâlbuki bu para birimine göre zekât nisabını tespit etmek zekât hakkını eksiltmek demektir. Siyasi otorite aynı zamanda yeni basacakları parayı eski taberî paraya göre basmaktan kaçındılar. Çünkü bu para birimine göre zekât nisabını belirlemek mal sahibine haksızlıktır. Bundan dolayı iki para birimi arasında bir birim tespit ettiler. Bu şekilde zekât mükellefleri de zarara uğratılmayacak ve zekât hakkıyla yerine getirilecekti. Aynı zamanda bu tespit Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetine uygun olacaktı. Daha önce zekâtı ilgili büyük ve küçük para birimlerine göre ödemekteydiler. Ne zaman ki para basımına başladılar; mevcut iki birim arasında bir birim düşündüler. Büyük dirhemi incelediler, sekiz dânek çıktı. Küçük dirhemi de incelediler; o da dört dânek çıktı. Bunların ortalamasını aldılar ve yeni dirhemini altı dânek olmasını uygun gördüler. Sonra bunu miskal ile ifade etmeye başladılar. Miskalin da eskiden beri vezni belliydi. Emevîler altı dânekten ibaret olan yeni dirhemini on tanesinin de yedi miskal olduğunu buldular. Bu sebeple basılan yeni paranın üç özelliği oldu: Yedi miskal vezninde olması, eski büyük ve küçük dirhemler arasında bir birim olması ve Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetine uygun olup ne bir eksiklik ne de bir fazlalık vasfı bulunmasıdır. Para birimi ile ilgili esaslar bu şekilde devam etti. Bütün imamlar da bu hususta görüş birliği içindedirler. Yani bir dirhem altı dânektir. Bundan eksik veya bundan fazlası için eksik veya zaid para tabiri kullanılmaktadır. Gümüş sahipleri, satışlar, diyetler ve diğer mevzularda aynı para birimine göre muamele görürler."⁵²

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.) döneminde de dirhemlerin vezninin altı dânek olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Nitekim Hz. Ali'den (r.a.) şöyle anlatılmıştır: "Rasulullah (s.a.), altı dânek vezninde olan dört yüz seksen dirhem mehir ile Fâtıma'yı bana nikâhladı." Ebû Ubeyd

---

⁵² Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 629-630.

der ki: Dirhem'in (para biriminin) vezni altı dânek olarak devam etti. Ancak daha evvel belirttiğimiz gibi altı dânek tabiri yerine yedi miskal ifadesi kullanılmıştır.⁵³

İslâm'ın gelişinden sonra ilk para basımı hakkında bilgi veren bu rivayet, aslında altın ve gümüşün para ve mal versiyonunda gerçek bir ayırım olmadığını beyan etmektedir. Ayrıca basımda önemli görülen hususun mükelleflerin zekât ödemelerinde kolaylığı temin etmeye yönelik olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Altın ve gümüşün fikhî mahiyeti çerçevesinde incelediğimiz bu çalışma neticesinde ulaşılan sonuçları maddeler halinde şöyle ifade etmek gerekir:

1. Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818), Ebû Ubeyd (ö. 224/838), İbn Zencûye'nin (ö. 251/865) eserleri klasik dönem eserleri olması açısından önemlidir. İncelediğimiz bu dört eser hoca öğrenci ilişkisi çerçevesinde kaleme alınmıştır. Bu nedenle Yahyâ b. Âdem, Ebu Yusuf'tan; İbn Zencûye de Ebû Ubeyd'den sadece nakille yetinmemiş bilakis ilaveler, açıklamalar ve yeni önerilerle hocalarına ait olan çalışmaları zenginleştirmişlerdir.

2. Alanlarında ilk olmaları Ebû Yusuf ve Ebû Ubeyd'in eserlerini ayrıcalıklı kılmaktadır. Zira her iki eserde ilk dönem kamu maliyesiyle ilgili muhtemel başlıklar sistematik olarak ele alınmıştır. Ayrıca Ebû Yusuf'un eseri rey ehlinin kanaatlerini ortaya koyarken, Ebû Ubeyd'in Emvâl'i ise ağırlıklı olarak hadis ehlinin görüşlerini ele almaktadır. Kanaatimizce Ebû Ubeyd'in eserini ayrıcalıklı ve nitelikli yapan özellikler şunlardır: Kendinden önceki eserleri görmüş ve eksiklikleri tamamlaması, kendi dönemindeki fetihlere şahit olması ve farklı siyasi otoritelerle karşılaşmış olması ve karşılaştığı problemlere ciddi yorumlarla çözümler üretmesi.

3. Altın ve gümüşün fiyat hareketliliği çerçevesinde değerlendirilen rivayetler ışığında farklı kurların varlığı yönünde bir mülâhaza söz konusu olursa bu mülâhaza isabetli değildir. Zira konu hakkında tek veri Ebû Yusuf'un eserindeki şu rivayettir: "Hz. Ömer (r.a.) döneminde dirhem'in vezni, bir miskal altının veznine denkti." Bu rivayete dayalı olarak "bu denklik sadece altın ve gümüşün basımındaki gramaj olabileceği gibi, altın ve gümüş paritesindeki denklik de olabilir" yönündeki ifade doğru kabul edilemez. Kanaatimizce bu denklikten kastedilen gramaj yönüyle bir denkliktir. Çünkü hem metin hem de ilgili dönemde yapılmak istenen durum (para basımı ve gramaj düzenlemesi) bunu teyit etmektedir. Her ne kadar incelediğimiz eserlerin yazıldığı dönem ve öncesinde altın ve gümüş paritesinde bugün olduğu gibi bir hareketlilik olmasa da ilgili tabirden (إذ ذاك وزن الدرهم وزن المنقال) parite yönüyle bir denkliği çıkarmak isabetli değildir.

4. Altın ve gümüş, birer maden olmaktan öte İslâm öncesi dönemde olduğu gibi sonrasında da mübadele aracı olarak kullanılmıştır. Tabii olarak altın ve gümüşün para versiyonu olduğu gibi, ziynet ve süs eşyası olan türü de vardır. İlgili eserler bağlamında altın ve gümüşün ziynet eşyası türleriyle ilgili zekâta tabi olup olmama yönünde farklı yorumlar olmakla beraber bu değerlendirmelerin ilgili iki madenin fikhî mahiyetiyle herhangi bir farklı kanaate rastlanmamıştır. Buna göre incelediğimiz dört temel kaynak çerçevesinde altın ve gümüş ribevî

⁵³ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emvâl*, 630.

olmadıkları yönünde herhangi bir bilgi içermediği söylenebilir. Çünkü ilgili dört temel eserde altın ve gümüşün para yahut metâ' olması yönünde bir görüş ayrılığında bahsedilmemektedir. Bu nedenle ilk dönem için her iki madenin fikhî mahiyetiyle ilgili olarak bu kaynaklardan hareketle bir sonuca ulaşılamayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca şunu da ifade etmeliyiz ki, günümüzde bu eserlerin klasik dönem İslâm iktisadı yönüyle kaynak kabul edilmeleri para/finans politikaları yönüyle değil; vergi politikaları yönüyledir.

5. Neticede modern dönem İslâm iktisadı çalışmalarında beyan edilecek yeni icthadlar için klasik fıkıh literatürünün önemi büyüktür. Bu kanaatin iki temel nedeni vardır. İlk olarak, ifade edilecek yeni kanaatlerin klasik döneme ait numunelerinin izi sürülmeli ve buna göre bir neticeye ulaşılmalıdır. Bunun amacı modern bir problemin çözümünde yeni ifade edilecek hususu tutarlı bir zeminde açıklamaktır. İkinci olarak, yapılan araştırma neticesinde istenilen bilgilere klasik literatürde ulaşılamamışsa, çözüm bekleyen modern problem çerçevesinde ifade edilecek kanaatlerde tutarlı bir sonuç için ihtiyatlı davranılmalıdır. Nitekim klasik fıkıh literatüründe tartışmanın olmadığı konular çoğunlukla icma iddiasıyla neticelenmektedir. Günümüzde önemli bir değere sahip olan altın ve geçmişte sahip olduğu değeri altına nisbetle kaybeden gümüşle ilgili bugün yapılan çalışmalarda bu iki hususa riayet edilmesi makalemizin yegâne önerisidir.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Buhûtî, Mansur b. Yûnus. *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*. 6 Cilt. Riyad: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbu'l-Emvâl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitabü'l-Emvâl*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbu'l-harâc*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.
- Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitabü'l-Harâc-Kadı Ebu Yusuf*. çev. Ali Özek. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1973.
- Fayda, Mustafa. "Cerîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 05 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cerib>
- Gözübenli, Beşir. "İslâm Hukuk Kültüründe Para". *Para, Faiz ve İslam (İlmî Toplantı)*, 85-132.
- Hasenî, Ahmed Hasen Ahmed. "Tatavvuru'n-nükûd fî dav'i'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye". Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1988.
- Hattâb, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Abdurrahmân el-Mağribî. *Mevâhibü'l-celîl li şerhi muhtasari'l-Halîl*. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviru'l ebsâr*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1993.

- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humejd b. Mahled el-Horasânî. *Kitâbu'l-emvâl*. 3 Cilt. Riyad: Merkezu'l-Melik Faysal, 1986.
- İbnu'l-Esîr, Ebu's-Seâda Mecdüddin Mübarek b. Muhammed. *en-Nihâye fî ga'ibi'l-hadis ve'l-eser*. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- Kallek, Cengiz. *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Harâc ve Emvâl Kitapları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Kallek, Cengiz. "Kafiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Ağustos 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kafiz>
- Kallek, Cengiz. "Kitâbu'l-Emvâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kitabul-emval--ebu-ubeyd>
- Kallek, Cengiz. "Kitâbü'l-Harâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kitabul-harac--ebu-yusuf>
- Kallek, Cengiz. "Yahyâ b. Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 05 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-b-adem>
- Konevî, Kâsım. *Enisü'l-fukahâ fî ta'rifâti'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Mâzindarânî, Seyyid Mûsâ el-Hüseynî. *Târîhu'n-nukûdi'l-İslâmiyye*. Beyrut: Daru'l-Ulûm, 3. Basım, 1988.
- Reyyis, Muhammed Ziyauddin. *el-Harâc ve'n-nuzumü'l-mâliyye li'd-devleti'l-İslâmiyye*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 3. Basım, 1969.
- Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî. *Kitâbu'l-Harâc*. Beyrut: el-Matbaatü's-Selefiyye, 2. Basım, 1384.
- Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî. *Kitabu'l-Harâc*. çev. Osman Eskicioğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Yıldırım, Ahmet. "İbn Zencûye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 04 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-zencuye>